

Електронна періодика у системі наукової комунікації: особливості становлення та функціонування

У статті досліджено специфічний вид наукової періодики – мережеві наукові часописи. Розглянуто цілісну картину еволюції он-лайнного наукового журналу, проаналізовано передумови виникнення та історію розвитку електронної форми наукової періодики з точки зору світових тенденцій. Вивчено сприйняття дослідниками електронних наукових періодичних видань на різних етапах їх становлення. З'ясовано роль та місце електронної періодики у сучасній системі наукової комунікації.

Ключові слова: електронна наукова періодика, мережевий науковий простір, он-лайнні наукові ресурси, наукова комунікація, відкритий доступ.

Постановка наукової проблеми та її значення. Науковий журнал залишається донині основою наукової комунікації як першоджерело для опублікування наукових ідей, теорій, результатів наукових розробок, місцем для критичного розгляду та розповсюдження нових знань. Електронний журнал не змінив, а успішно доповнив та поліпшив ці функції і надав їм нових переваг, передусім у оперативності та різноманітності пошукових можливостей. Сьогодні ще не можна говорити про модель електронного часопису як остаточно визначену й усталену. Мережева періодика все ще удосконалюється, і, безумовно, на цей процес впливатимуть у подальшому розвиток комп'ютерних технологій, пошуки нових моделей електронного обміну інформацією та поширення наукової інформації загалом. Зростаюча кількість та не завжди висока якість он-лайнних наукових періодичних видань потребує ґрунтовного аналізу цього порівняно нового та малодослідженого явища.

Аналіз досліджень проблеми. Проблема мережевої наукової періодики давно вже була поставлена багатьма західними дослідниками, серед яких варто назвати Е. Окерсон, К. Тенопір, Д. Кінга, Ф. Ланкастера, Л. Коул, Дж. Маккензі Оуена та ін. Що стосується вітчизняних досліджень електронних наукових періодичних видань, то у них проаналізовано тільки бібліотечнознавчі аспекти (праці Т. Ярошенко, О. Воскобойнікової-Гузевої, Є. Копаневої, Т. Симоненко) та здебільшого відображено стан представлення українських академічних журналів у веб-просторі (розвідки Ю. Діденко, Л. Костенка, Л. Кавуненко, О. Костриці).

Мета статті – проаналізувати мережеві наукові журнали як специфічний вид наукової періодики. **Завдання:** визначити передумови виникнення та історію розвитку електронної форми наукової періодики, з'ясувати її місце у сучасній системі наукової комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розвиток електронної форми наукового журналу безпосередньо залежав від досягнень у сфері інформаційних технологій. Перші експерименти з впровадження нової форми часописів розпочалися у середині ХХ століття. Початком появи електронних наукових журналів, форма яких була подібною до сучасних, можна вважати 1975 рік, коли вони починають виготовлятися та поширюватися за допомогою комп'ютерних технологій. Першою вдалою спробою був часопис «Journal On Mental Workload», випущений із дотриманням видавничо-редакторських стандартів та процесу рецензування за допомогою Системи електронного обміну інформацією у 1979 році. Уже тоді стало зрозуміло, що періодичні електронні наукові видання змінюють стереотипи взаємовідносин авторів, редакторів та читачької аудиторії, встановлюючи «зворотній зв'язок» із користувачами інформації в інтерактивному режимі. З одного боку, електронні журнали допомагали вирішити проблеми з оперативністю поширення інформації, з іншого – спричинювали нові для видавців, бібліотек і читачів. Наприклад, досвід паралельного існування двох версій журналу «The Online Hotline» дозволив виявити методичні складності редагування, технічної розмітки тексту авторського рукопису, ведення пагінації електронного часопису для редакторів традиційних видань, які звикли до чітко визначених правил підготовки видань до друку, посторінкового верстання тощо.

Періодичні наукові видання, що поширювалися лише в електронній формі, з'являються наприкінці 80-х років. Так, у вересні 1986 року Сіракузький університет запустив проєкт «Kellogg», одним із напрямків якого було створення оригінального рецензованого журналу. Перший номер «New Horizons in Adult Education» вийшов 16 липня 1987 року.

Дослідники К. Тенорі (Carol Tenorir) та Д. Кінг (Donald W. King) передбачали активне введення мережових наукових журналів в інформаційний простір лише за 20 років, оскільки можливості необхідних електронних процесів будуть розвиватися та прийматися дуже повільно. На їхню думку, «потенціал електронних публікацій не буде реалізований, поки усі компоненти не будуть вдосконалені та стандартизовані» [10, с. 673].

Що стосується видавництва, то вони не поспішали залучати новітні технології для підготовки та поширення наукових часописів, оскільки це вимагало додаткових коштів та зусиль. При цьому видавці новостворених журналів значно активніше експериментували з електронною формою, ніж авторитетних, які тривалий час виходили у друкованому варіанті.

Початок 90-х характеризується активними дослідженнями та експериментами з мережевими часописами, які через появу Інтернету та веб-технологій набувають різючих змін.

Спочатку форма представлення електронних журналів у мережі була однаковою: повні тексти статей доступні он-лайн, пошук здійснювався від змісту номера до публікації. Більшість мережових періодичних видань все ще виглядали як їхній друкований еквівалент. Проте ті часописи, які з'являються у цей період лише в електронній формі, використовуючи стандарти SGML, XHTML, XML, Metadata, містять тексти з гіперпосиланнями, інтеграцію тексту з графікою. До того ж читачам може пропонуватися лише анований зміст часопису з посиланням на повний текст дослідження, коли раніше були розміщені відрізу повні тексти статей.

Для представлення електронних наукових періодичних видань Он-лайновий комп'ютерний бібліотечний центр (OCLC) розробив власний графічний інтерфейс (Guidon), який став прототипом для подальших оригінальних форм електронних журналів, які були доступні лише он-лайн.

Якщо доступ до перших електронних фахових журналів був безкоштовним, то зараз він здійснюється за умови передплати. З'являються нові способи оплати доступу до мережових ресурсів, наприклад, модель FTE (Full-Time equivalent), за якою ціна доступу залежала від кількості працівників чи студентів в установі.

Видавництва починають заохочувати та привертати увагу читачів до електронної форми наукової періодики. Наприклад, пропонують безкоштовний досить тривалий тестовий період доступу до своїх он-лайнових часописів чи певну кількість друкованих варіантів, якщо було передплачено усі електронні журнали (або навпаки, при замовленні повного пакету друкованих журналів можна було отримати певну кількість електронних). Деякі видавництва навіть пропонували користувачам безоплатні повнотекстові версії своїх видань.

Тогочасні дослідження з використання та сприйняття електронних журналів показують, що більшість учених розглядати цю форму як експериментальну, в кращому випадку. Науковець все ще стояв перед вибором: оприлюднити статтю в електронному варіанті, яка з'являлася значно швидше, проте у журналі більш низької якості, який не завжди сприймали серйозно, чи «легітимну» публікацію у друкованому.

Починаючи з 2000 року науковці швидко приймають он-лайнові часописи як альтернативу друкованим, відбувається їхня очевидна інтеграція у наукове інформаційне середовище. Через сервери «e-print» виникають нові види журнальних статей: препринти статей, надіслані до рецензованих видань, остаточні варіанти опублікованих статей (postprints) та статті, що ніколи не були представлені в журналах. Пропонується електронний дизайн із додатковою функціональністю, кольоровою графікою, мультимедіа, гіперпосиланнями до баз даних (datasets). Мережеві наукові періодичні видання тепер відрізняються від паперових аналогів більшими можливостями щодо розміщення основних та додаткових матеріалів.

У цей період продовжуються дискусії стосовно цінової політики електронних наукових часописів (інколи мережеві видання були дорожчі за свій друкований відповідник), недосконаліми є процеси архівування. Серед інших проблем – охорона авторського права, різноманітні ліцензійні угоди, що пропонуються видавцями, обмежують права бібліотек на поширення статей по міжбібліотечному абонементу чи забороняють бібліотекам роздруковувати статті тощо. Постає

питання про те, хто власне відповідальний за архів мережевого журналу – видавець, посередник чи бібліотека.

Щорічне збільшення кількості електронних журналів було надзвичайно стрімким. До 2005 року майже усі наукові часописи з'являються в Інтернеті. Деякі журнали припиняють вихід у друкованому вигляді.

Незважаючи на те, що все більше наукових журналів виходить в електронному форматі, проте їх суттєві характеристики залишаються такими ж, як і у традиційних видань, а пропонуються лише нові технічні можливості.

Більшість учених приходять до висновку, що наукова стаття як комунікативна форма оприлюднення результатів дослідження та поширення наукових знань не набула серйозних змін, адже у більшості випадків вона залишається цифровою копією друкованої форми.

Автори статті «Традиційні видавці наукових журналів визнали Інтернет законним» вважають, що видавці наукової періодики використовують PDF формат для того, щоб створити дзеркальне відображення друкованої версії. На їхню думку, цей формат застосовують не для того, щоб внести інновації в наукові статті, адже «такі публікації повністю імітують надруковану сторінку, аж до її статичного характеру. <...> Електронні наукові статті повинні бути повністю інтерактивними та мати гіперпосилання. Формат PDF, так як він зараз використовується, зменшує переваги електронної публікації» [9, с. 985].

В електронну еру модель журналу, що містить статті та виходить у вигляді окремих номерів, ймовірно, суттєво не змінилася. Хоча вже простежується тенденція, що статті в мережевих наукових часописах є коротшими, ніж публікації в традиційному друкованому варіанті. Це зумовлюється, по-перше, прискоренням виходу і збільшенням кількості публікацій; по-друге, зменшенням обсягу певних відомостей чи даних, оскільки вони можуть знаходитися в окремих електронних публікаціях, пов'язаних з основним матеріалом за допомогою гіперпосилань.

Публікація наукових часописів в електронному форматі та їхнє поширення через Інтернет призвело до створення нових і дуже складних механізмів пошуку, посилань, контролю доступу, розповсюдження та ліцензування. Це також спричинило значні зміни у практиці використання інформації, можливо, навіть з деяким впливом на вибір теми дослідження та методологію. Як простежує Дж. Маккензі Оуен (John S. Mackenzie Owen), автори починають писати дослідження на ті теми, де джерела, зокрема електронні, є більш доступними [8, с. 10]. Також відслідковується збільшення обсягу цитат через більш легкий доступ до наукових матеріалів.

Стрімке зростання кількості журналів поставило під загрозу здатність швидко й ефективно передавати інформацію. На думку О. Коновця, «спроби поєднати такі різноманітні функції, як інформаційна (поширення наукових знань), комунікативна (спілкування науковців), пріоритетна (фіксація авторства, першовідкривача), кумулятивна (накопичення знань), архівна (збереження знань) і функція наукового звіту, призвели до того, що журнали не можуть виконувати жодної з них достатньо ефективно» [2, с. 10].

Електронні технології вносять у класичну журнальну систему наукової комунікації можливість створення нових форм наукових видань, он-лайнних наукових архівів, поширення безкоштовного програмного забезпечення та практично безмежні можливості спілкування з вченими з усього світу. Однак, незважаючи на глобальне поширення інформаційно-комунікативних технологій, очевидно є нерівномірність залучення різних товариств у глобальну систему наукової комунікації, що пов'язано, насамперед, з економічною і цифровою нерівністю.

Скоротити розрив до результатів наукової діяльності покладено на ініціативу відкритого доступу – спільних ініціатив, спрямованих на усунення будь-яких бар'єрів, що утруднюють обмін науковою інформацією в суспільстві.

Вільний доступ до наукової інформації призводить до того, що науковий матеріал використовується набагато більшою аудиторією. Розширення відкритого доступу до публікацій «зменшує цифровий розрив у сфері науки (тобто ступінь використання вченими інформаційних технологій) та нерівність користувачів у доступі до статей і скорочує час від проведення дослідження до публікації результатів, роблячи наукові статті більш оперативними джерелами інформації» [6, с. 59].

Результати вивчення зарубіжного досвіду дозволяють зробити висновок, що більшість

науковців, хоча і виступають за модель відкритого доступу, на практиці не поспішають реалізувати її до власних наукових робіт. Як правило, «науковці як читачі є дуже прогресивними, надаючи перевагу електронним публікаціям у вільному доступі, в той же час вони є дуже консервативними у ролі авторів, коли вибирають журнал для публікації власних робіт» [7]. Це ж стосується і процесу самоархівування наукових статей. Як зазначає С. Назаровець, «більшість закордонних фахівців в галузі бібліотекознавства та інформаційних наук теоретично виступають за відкритий доступ, проте, коли справа доходить до самоархівування власних наукових робіт – на цьому їх підтримка закінчується» [4, с. 25].

Нові електронні наукові періодичні видання вільного доступу, висока швидкість їх поширення і можливість створення повнотекстових інтернет-ресурсів спричинили зміни в мисленні багатьох учених і призвели до конфлікту інтересів в системі суб'єктів наукової комунікації – конфлікт між тими, хто прагне до оперативного і безкорисного обміну знаннями, і тими, хто розглядає науковому інформацію перш за все як ринковий продукт для отримання прибутку.

У багатьох дослідженнях простежується думка, що новітні процеси чи явища, пов'язані із електронною формою фахових часописів (зокрема гіпертекст, інтерактивна публікація у формі відкритого коментаря на опубліковані та поточні роботи, контент менеджмент тощо) спричинили революцію у науковій комунікації.

Існує й інша точка зору. Дослідник Дж. Маккензі Оуен, аналізуючи місце електронної наукової статті у сучасній системі наукової комунікації, приходять до висновку, що відбулася лише ілюзія революції, яку спричинили комунікаційно-інформаційні технології. На його думку, ще не було винайдено нового засобу наукової комунікації, швидше, було створено новий доступний набір властивостей, заснованих на сучасних технологіях, які знайшли своє застосування серед наукового товариства і таким чином змінили наукову комунікацію [8, с. 221–222].

Все ж таки, варто відмітити, що зміни у системі наукової комунікації, пов'язані з появою та використанням електронної форми наукового журналу, не були радикальними. Трансформація відбулася виключно на етапах розповсюдження наукової інформації та отримання доступу до неї. Очевидно, що зміни у науковій комунікації витікають із більш широкого поняття в сучасному суспільстві – «цифрова революція».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Трансформація форми наукового журналу у зв'язку із появою Інтернету сприяла відкриттю нових горизонтів в інформаційному забезпеченні науки, створенню принципово нових ресурсів, форм організації та напрямків дослідницької діяльності. Незважаючи на переваги та недоліки, оригінальна електронна наукова періодика завдяки унікальним особливостям, безсумнівно, є ефективним засобом поширення наукової інформації і, очевидно, що її позиція з часом міцнішатиме. На прикладі успішних наукових журналів можна стверджувати і про успішність створення електронних версій існуючих наукових часописів, які сприяли розширенню читацької аудиторії. Надзвичайно важливо, щоб це був якісний інформаційний продукт із ретельним відбором наукових статей та ефективною системою рецензування.

Перспективний напрямок наукових пошуків у цьому руслі полягатиме у дослідженні тенденцій, наявних проблем та перспектив розвитку он-лайнних періодичних наукових ресурсів України.

Література

1. Зелінська Н. В. «Традиційна» періодика у системі сучасної наукової комунікації: тенденції та перспективи / Н. В. Зелінська // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. – К. : Академперіодика, 2011. – Вип. 5. – С. 20–27.
2. Коновець О. Сучасна періодика в системі наукової комунікації / О. Коновець // Вісн. Київського Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Журналістика / відп. ред. В. В. Різун. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. – Вип. 16. – С. 9–15.
3. Костенко Л. Й. Сучасний стан та проблеми української академічної наукової періодики / Л. Й. Костенко // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. – К. : Академперіодика, 2013. – Вип. 8. – С. 27–33.
4. Назаровець С. Підтримка руху Відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві / С. Назаровець // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 2. – С. 25–30.
5. Радченко А. І. Періодика майбутнього – паперова чи електронна? / А. І. Радченко // Наука та наукознавство. – 2010. – № 2. – С. 46–50.

6. Широканова А. А. Электронная научная коммуникация и «невидимые колледжи» в информационном обществе / А. А. Широканова // Наука та наукознавство. – 2010. – № 2. – С. 57–61.
7. Bjork B.-C., Turk Z. How Scientists Retrieve Publications: An Empirical Study of How the Internet Is Overtaking Paper Media // Journal of Electronic Publishing. – 2000. – N 6. – Режим доступу: <http://quod.lib.umich.edu/jjep/3336451.0006.202>.
8. Mackenzie Owen J. S. The Scientific Article in the Age of Digitization. – Springer, 2007. – 265 p. – Режим доступу: <http://dare.uva.nl/document/17843>.
9. Peek R., Pomerantz J. The traditional scholarly publishers legitimize the web // Journal of the American Society for Information Science. – Vol. 49. – N 11. – P. 983–989. – Режим доступу: <http://www.editlib.org/p/84900/>.
10. Tenopir C., King D. W. Lessons for the Future of Journals // Nature. – 2001. – N 18 (October). – P. 672–674. – Режим доступу: <http://www.nature.com/nature/debates/e-access/Articles/tenopir.html>.

Рыжко И. В. Электронная периодика в системе научной коммуникации: особенности становления и функционирования. В статье исследовано специфический вид научной периодики – сетевые научные журналы. Рассмотрено целостную картину эволюции онлайн-научного журнала, проанализировано предпосылки возникновения и историю развития электронной формы научной периодики с точки зрения мировых тенденций. Изучено восприятие исследователями электронных научных периодических изданий на разных этапах их становления. Выяснено роль и место электронной периодики в современной системе научной коммуникации. Доказано, что трансформация формы научного журнала в связи с появлением Интернета способствовала открытию новых горизонтов в информационном обеспечении науки, созданию принципиально новых ресурсов, форм организации и направлений исследовательской деятельности, а также привела к созданию новых и очень сложных механизмов поиска, ссылок, контроля доступа, распространения и лицензирования.

Ключевые слова: электронная научная периодика, сетевое научное пространство, онлайн-научные ресурсы, научная коммуникация, открытый доступ.

Ryzhko I. V. Electronic Periodicals in the System of Scientific Communication: Formation and Functioning. The article studied the specific kind of scientific periodicals – network science journals. Considered a complete picture of the evolution of online scientific journal, analyzed predictors of history and the development of electronic forms of scientific periodicals in terms of global trends. Researchers studied the perception of electronic scientific periodicals at different stages of their development. Clarify the role and place of electronic periodicals in the modern system of scientific communication. We proved that the transformation of the form of the scientific journal in connection with the advent of the Internet has contributed to opening new horizons in the information support of science, the discovery of new resources, forms of organization and research activities, as well as led to the creation of new and very sophisticated search engine, links, access control, distribution and licensing.

Keywords: electronic scientific periodicals, scientific space network, online research resources, scientific communication, open access.

Адреса для листування: iryna_ryzhko@ukr.net

УДК 007:304:070.4(477.82)-055.2

Анастасія Фінчук – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Мовний образ жінки в газетному дискурсі волинський ЗМІ

У статті проаналізовано мовні засоби творення образу жінки на сторінках волинських газет. Виявлено основні номінанти-складники жіночого образу у волинській пресі. Представлено перелік лексико-семантичних груп, які найчастіше використовують для характеристики мовного образу жінки автори публікацій, та пояснено їх мотивацію. Показано вплив гендерного чинника на формування образу жінки.

Ключові слова: гендер, мовний образ, мовний стереотип.